

Ю. В. Чириченко, кандидат економічних наук,
доцент Академії митної служби України

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ ПРОДОВОЛЬЧОГО РОЗВИТКУ В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Враховано потребу у вивченні питань продовольчого розвитку. Запропоновано соціально-економічну категорію продовольчого розвитку в системній структурі батьківських та споріднених складних категорій.

Учтены потребности в изучении вопросов продовольственного развития. Предложена социально-экономическая категория продовольственного развития в системной структуре родительских и родственных сложных категорий.

Taken into account the need to study issues of food development. proposed socio-economic category of food in the system structure of parent compound and related categories.

Ключові слова. Продовольча безпека, розвиток, категорії.

Вступ. Під час вивчення питань продовольчого забезпечення та суб'єктивно орієнтованих понять продовольчої політики, на нашу думку, виникає потреба у використанні зумовленого історичними закономірностями об'єктивного поняття продовольчого розвитку, оскільки лише поєднання таких важливих напрямків дослідження, як продовольча безпека та соціально-економічний розвиток, дозволяє використовувати всі переваги системного діалектичного підходу у вирішенні складної сукупності продовольчих питань.

Постановка завдання. Розробити концептуальні засади використання об'єктивної соціально-економічної категорії продовольчого розвитку.

Результати дослідження. Досліджуючи тематику продовольчого розвитку потрібно окремо зупинитися на методах і методологічних підходах економічної теорії, на яких базуватиметься подальша робота.

Результат дії системи не є простим результатом дії її елементів. Він досягається завдяки цілісності системи й сукупності зв'язків між окремими елементами.

© Ю. В. Чириченко, 2011

Основні принципи системного підходу:

- розуміння системи як органічної сукупності взаємопов'язаних елементів;
- розуміння суперечливості взаємодії елементів системи, що становлять внутрішнє джерело її розвитку;
- розгляд взаємодії системи з іншими системами та зовнішньої суперечливості в розвитку кожної системи;
- виділення головного елемента в системі, що визначає мету і спрямованість її розвитку [1, 41].

Виходячи з вищевикладеного, першим кроком до розуміння категорії продовольчого розвитку відповідно до системного підходу та методу сходження від абстрактного до конкретного – переходом від загальних і збіднених за змістом понять до розчленованих і багатших за змістом, повинно стати дослідження поняття розвитку взагалі та соціально-економічного розвитку зокрема.

Відзначимо, що принцип системного аналізу не протиставляється діалектиці, але й не отожднюється з нею. Це два методи аналізу, які, доповнюючи один одного, допомагають дослідникові одержати більш якісні результати [1, 40].

Насправді загальнофілософські поняття або категорії характеризують базисні питання світогляду й тісно пов'язані із розвитком самої філософії. Дійсно, розвиток філософії спрямовується думкою, ідеєю про те, що сутність буття найбільш глибоко осягається нами не в наочних образах або символах, а в гранично широких поняттях про світ і про людину. У цьому змісті філософії можна охарактеризувати як понятійне світоглядне мислення. Воно пов'язане із цілеспрямованою розробкою системи загальних понять або категорій, що виражають сутнісні сторони буття [2, 26].

Що таке категорія? Найбільш загальне визначення таке: категорія є розряд, клас чого-небудь. Якщо говорити про філософські категорії, то це розряд, клас певного роду понять. Вони відбивають певні категоріальні зрізи або сторони реальності, які виступають як об'єктивні категоріальні визначення світу [3, 26].

На думку І. Канта, ми не можемо осмислити жодного предмета інакше, як за допомогою категорій; ми не можемо пізнати жодного мислимого предмета інакше, як за допомогою спостережень, відповідно до категорій [4].

Потрібно зауважити, що звичка до бездумного використання категорії несе в собі певну небезпеку для науки. Ще більш небезпечний розвиток стійких звичок мислення на рівні міркувань і наукового аналізу. Звичне використання конкретних понять і звичний напрям думок можуть служити маскуванням неявно прийнятих допущень і аксіом.

На думку Ходжсона Джеффри, може виявитися, що ми, не піддаючи адекватному обмірковуванню всі аспекти проблеми, визнаємо “переконливими” певні свідчення й доводи. Науковці можуть звично розбивати об'єкти дослідження на категорії або застосовувати певні технічні прийоми, не замислюючись про правомірність використаних методів аналізу. На думку вченого, таких прикладів достатньо в економічній науковій дисципліні, де охоче використовують такі поняття, як пропозиція, попит, корисність, рівновага, конкуренція, капітал, ринок,

раціональність, інколи не ставлячи собі питання про їхній зміст і правомірність вживання в тому або іншому контексті [5, 197].

Потрібно погодитися з викладеною позицією та обережніше підходити до використання загальнофілософських та економічних категорій, що стали вже звичними, адже, навіть ураховуючи викладений критичний погляд, розумної альтернативи їх використанню немає.

Продовжуючи дослідження, слід зазначити, що особливу важливість для розуміння категоріальної картини світу становлять такі категорії, як система, структура та елементи. Ці категорії в останні десятиліття стали відігравати важливу роль у науково-практичних дослідженнях, давши назву двом потужним методологічним напрямкам: системний підхід і структуралізм. Кожен з них відіграє свою роль у визначенні об'єкта. Система характеризує об'єкт як упорядковане ціле. Елементи характеризують склад об'єкта. Структура характеризує порядок розташування елементів відносно один одного [3, 171]. Таким чином, стосовно інших категорій зазначені категорії виступатимуть як субкатегорії.

В основі категоріальної картини світу лежать чотири категорії: матерія, рух, суперечність, становлення. Перші дві найголовніші: вони відображують умови, що утворюють світ, інші дві пов'язують перші категорії [3, 136].

Слід зауважити, що у світі є дуже багато філософських напрямків та шкіл, і ніякої єдиної загальноприйнятої або загальнообов'язкової класифікації філософських проблем і систематизації основних філософських понять (категорій) не існує. Разом з тим можна спробувати згрупувати філософські проблеми так, щоб забезпечити максимальне врахування різних світоглядних позицій.

Потрібно зазначити, що проблема – це важливе питання, що настійно вимагає дослідження або вирішення [2, 36–37].

У рамках онтологічної проблеми розглядається винятково важливе філософське питання щодо сутності і причин розвитку. Розвиток будемо розуміти як цілісний процес змін, що веде до появи нової якості, а не просто до збільшення або зменшення того, що вже існувало раніше. Питання про розвиток стосується буття, і зрозуміло, що в матеріалізмі й ідеалізмі розвиток приписується відповідно або матеріальному, або духовному, як першоосновам. Однак головна відмінність тут пов'язана зі з'ясуванням сутності розвитку, і насамперед зі встановленням того, чи охоплює розвиток тільки поверхню буття, сферу явищ, а першооснова буття незмінна, чи розвиток має загальний характер і поширюється також на першооснову буття. Перший з названих поглядів на розвиток можна назвати догматичним або, як це прийнято в марксистській філософії, метафізичним. Другий традиційно називається діалектичним [2, 44].

Діалектика стверджує, що здатність розвитку до зміни характеризує все світове буття від його першооснови аж до поверхневих проявів і, відповідно, все наше пізнання – починаючи від відчуттів і закінчуючи найбільш високими поняттями, ідеями. Загальність розвитку, з погляду діалектики, впливає із загальної суперечливості буття: саме суперечливість є рушійною силою розвитку (тоді як Арістотель такою рушійною силою вважає швидше прагнення кожної речі до досягнення найбільш можливої для неї досконалості). Діалектика стверджує провідну роль внутрішніх причин розвитку, тоді як у рамках догматичного світорозуміння розвиток, якщо такий відбувається, вважається обумовленим саме зовнішніми, випадковими для буття даної речі причинами [2, 45].

Зупинимося на загальнофілософському принципі розвитку. У філософському плані поняття “принцип” означає фундаментальне положення, первісне начало, найсуттєвішу основу певної концепції, теорії. Відомо, що ідея розвитку виражає безповоротну, спрямовану, закономірну зміну матеріальних та ідеальних об'єктів. Тільки одночасна наявність усіх трьох зазначених властивостей виділяє процеси розвитку серед інших змін:

- зворотність змін характеризує процеси функціонування;
- відсутність закономірності характерна для випадкових процесів катастрофічного типу;
- за відсутності спрямованості зміни не можуть накопичуватися, і тому процес втрачає характерну для розвитку єдину, внутрішню взаємозв'язану лінію.

У результаті розвитку виникає новий якісний стан об'єкта, що виступає як зміна його складу або структури (тобто виникнення, трансформація або зникнення його елементів і зв'язків). Здатність до розвитку становить одну із загальних властивостей матерії і свідомості. Істотною характеристикою процесів розвитку становить час: по-перше, всякий розвиток здійснюється в реальному часі, по-друге, тільки час виявляє спрямованість розвитку.

Філософська категорія розвитку тісно пов'язана із іншими загальнофілософськими категоріями, такими як матерія і рух, а також суперечність і становлення. При цьому навіть одне з поширених категоріальних визначень розвитку відбувається через використання такої субкатегорії руху, як рух у часі. Таким чином, розвиток – це складний органічний рух у часі, органічна єдність зміни й збереження.

Слід також погодитися з іншим визначенням: розвиток – складноорганізована зміна циклічного характеру. У ньому здійснюється органічний синтез зміни й збереження. Момент збереження в розвитку виражається в понятті повторюваності або повернення нібито до старого. Момент зміни – в поняттях незворотності, поступовості [3, 205].

Потрібно зазначити, що процеси розвитку тісно переплітаються із процесами становлення, однак ці категорії різні та характеризуються різними категоріальними ознаками. Становлення є переважно рухом від старого до нового, на відміну від розвитку, який означає ряд змін організму (суспільства), що посилають його, тобто це не перехід від старого до нового, а створення нового. На відміну від становлення розвитку не можна вважати рухом від нижчого до вищого. Коли рух “від нижчого до вищого” відбувається вперше – це становлення (відмітна риса становлення як категоріального визначення – рух до нового, небувалою), але коли цей рух від нижчого до вищого закріплюється у вигляді постійно повторюваної циклічної зміни, коли він закріплюється у вигляді певного “механізму”, “організму” зміни, то це розвиток, а не становлення.

Розвиток – це, так би мовити, запрограмована зміна. Становлення – незапрограмована зміна [3, 249–252].

Підсумовуючи вищевикладене, систематизуємо й узагальнимо отримані висновки у першій частині табл. 1.

**Розвиток у системній структурі
споріднених категорій (частина 1)**

Рівень світогляду	Частина категоріальної картини світу			Рівень узагальнення досліджуваної категорії	Спільне використання субкатегорій
	Батьківська категорія	Субкатегорії			
		Тотожність	Протилежність		
Загальнофілософський	Світ	Рух	Матерія	Розвиток	Опосередковано
	Рух	Рух у часі	Рух у просторі		Частково
	Час	Незворотність	Зворотність		Частково
	Рух у часі	Зміна	Збереження (стан)		Повністю
	Зміна	Запрограмована	Незапрограмована		Використовуються частково, характеризують відмінність від категорії “Становлення”
	Становлення	Усі пари специфічних субкатегорій нове – старе, нижче – вище, просте – складне, еволюція – революція та ін.			Тісно переплітаються
	Розвиток	Зміна	Збереження (стан)		Збігається
	Розвиток	онтогенезом (індивідуальний розвиток)	філогенезом (історичний розвиток)		Збігається

Продовжуючи роботу, спрямовану на системне дослідження категорії економічного розвитку слід відзначити, що ця робота базуватиметься на існуючих положеннях економічної теорії. Таким чином, на нашу думку, її змістовну основу мають становити вже накопичені загальноприйняті визначення й характеристики, з використанням усієї теоретичної спадщини, яка дозволяє об’єктивно пояснити головні соціально-економічні процеси.

Слід зазначити, що категорія економічного розвитку тісно пов’язана з іншими, добре вивченими категоріями економічного зростання та розширеного відтворення. Зупинимося на обох цих категоріях докладніше.

За визначенням авторів одного з найбільш відомих російських підручників з економічної теорії, в економічній науці визначилися два поняття, що характеризують зміни в розвитку країни в цілому. Класична, в тому числі марксистська, школа розглядає процес розширеного відтворення, що охоплює не тільки зміни у виробництві валового суспільного продукту і національного доходу, але й зміни у відтворенні робочої сили та у виробничих відносинах. Відповідно до такого підходу зміни в процесі відтворення характеризуються кількісними і якісними показниками.

На Заході у 80-ті рр. поширилась категорія “економічне зростання”, що показує розвиток суспільного виробництва в основному з кількісної сторони. Згідно з цією теорією, розгляд проблеми відтворення виробничих відносин виключається з макроекономічного аналізу. У радянській економічній літературі такий підхід зазнавав критики, а сама категорія “економічне зростання” спочатку не була прийнята. Однак згодом поняття економічного зростання увійшло у вітчизняний науковий обіг і найчастіше ототожнювалося з поняттям розширеного відтворення. У наш час робиться спроба розрізнення понять “економічне зростання” та “економічний розвиток”. При цьому останнє певною мірою служить заміною поняття “розширене відтворення”.

Під економічним зростанням розуміють рух у розвитку національного господарства, який характеризується динамікою зміни таких макроекономічних показників, як валовий суспільний продукт, валовий національний продукт, національний дохід. Економічне зростання – категорія в основному кількісного порядку. Кількісним вираженням цієї категорії служать темпи зростання та приросту валового суспільного продукту або національного доходу, вимірювані у відсотках.

На відміну від економічного зростання категорія “економічний розвиток” характеризує стан країни в основному з якісної сторони й визначає його середньодушовим виробництвом національного доходу [1, 327]. На нашу думку, викладений авторитетними російськими вченими та поширений у вітчизняній науковій практиці теоретичний підхід містить суттєві суперечності, що виникли на тлі необхідності систематизації вже існуючої великої наукової спадщини та поєднання в єдину концепцію економічних і соціально-економічних категорій, створених у різних наукових школах, виходячи з принципово різного рівня світогляду.

Потрібно погодитися, що спроба виділення “чистої” економічної теорії, звільненої від системи соціально-економічних відносин, персоніфікації економічних потреб і інтересів суб’єктів господарювання – це своєрідне навмисне перекручування реального життя [1, 9].

Таким чином, ми зумисно відійдемо від намагання за будь-яку ціну використати в нашому дослідженні категорію економічного розвитку, тому що таке поняття, у разі його виділення й окремого відділення від інших економічних категорій, таких як економічне зростання та розширене відтворення, буде надто вузьким і не відповідатиме можливостям реалізації загальнофілософської категорії розвитку в економічній науці.

Отже, виходячи з рівня світогляду політекономічної науки, яка використовує соціально-економічні поняття, побудовані на розумінні сутності виробничих відносин, надалі ми будемо використовувати і досліджувати економічну категорію соціально-економічного розвитку.

Звісно, рухаючись від більш загального до конкретного, логічно було б поділити зазначене поняття соціально-економічного розвитку на такі складові, як соціальний розвиток та економічний розвиток, проте, на нашу думку, враховуючи завдання даного дослідження, узагальнення та формулювання відповідних визначень можна залишити поза межами роботи.

Підсумовуючи викладене та виходячи з базових положень економічної теорії, вважаємо за потрібне зупинитися на рівні деталізації категорії розвитку як категорії саме соціально-економічного розвитку. Це дозволить уникнути плутанини понять, адже, як було зазначено вище, в різні часи були спроби ототожнювати категорії соціально-економічного розвитку та економічного зростання, або розширеного відтворення.

Пошук субкатегорій для економічної категорії “соціально-економічний розвиток” дозволив узагальнити найпоширеніші погляди на якісні та кількісні складові такого розвитку, зокрема [1, 327]. При цьому в ролі якісної характеристики ми використовуємо політекономічне поняття розширеного відтворення, а під кількісним – поняття економічного зростання, яким оперує сучасна наука економікс, адже сучасна економічна теорія вдало поєднує напрацювання та підходи, сформовані в обох цих наукових школах.

На нашу думку, потрібно докладніше зупинитися на субкатегоріях “Економічне зростання” і “Розширене відтворення”, адже вони матимуть велике значення для розуміння соціально-економічної сутності кінцевої мети нашого дослідження – категорії “продовольчий розвиток”.

Під економічним зростанням розуміються довгочасні зміни реального обсягу національного виробництва, пов’язані з розвитком продуктивних сил у довгостроковому часовому інтервалі. Сутність економічного зростання полягає у вирішенні та відтворенні на новому рівні основної суперечності економіки: між обмеженістю виробничих ресурсів і безмежністю суспільних потреб [6, 171].

На думку авторів одного з найкращих та найпопулярніших підручників із економікс, всесвітньо відомих учених К. Р. Макконнелла та С. Л. Брю, економічне зростання являє собою загально визнану економічну мету суспільства. Збільшення обсягу виробництва щодо чисельності населення означає підвищення рівня життя. Зростання реального продукту спричиняє зростання матеріального достатку та допомагає впоратися з проблемами економіки. Зростання економіки дозволяє більш повно задовольняти потреби людей і легше вирішувати соціально-економічні питання як усередині країни, так і на міжнародному рівні. Економіка періоду зростання характеризується приростом річного реального продукту, який може використовуватися для більш ефективного задоволення існуючих або нових суспільних потреб [7].

Професор Гарвардського університету Н. Г. Менк’ю у своїй добре відомій книзі “Принципи економікс” дає такі рецепти для забезпечення економічного зростання державою, з якими слід погодитися.

Держава може підвищити темпи економічного зростання, заохочуючи внутрішнє заощадження та інвестиції, залучаючи іноземних інвесторів, розбудовуючи систему освіти, забезпечуючи права власності й підтримуючи політичну стабільність, контролюючи зростання населення і створюючи сприятливі умови для наукових досліджень і розробки нових технологій [8, 534].

Як бачимо, застосування субкатегорії економічного зростання для категорії соціально-економічного розвитку створює вагомі перспективи для подальшого дослідження й деталізації категорії соціально-економічного розвитку за допомогою кінцевої мети нашого дослідження – соціально-економічної категорії продовольчого розвитку.

Дійсно, виділення у якості субкатегорії до категорії “продовольчий розвиток”, за аналогією з попереднім прикладом, субкатегорії, що відобразатиме саме кількісний аспект батьківської категорії, на нашу думку, створює добрі перспективи для її якісного розкриття.

Також вважаємо, що слід детально зупинитися на наступній досліджуваній нами субкатегорії – категорії розширеного відтворення. За свідченням економічної науки, процес економічного відтворення виражає постійно повторюваний процес відтворення всіх елементів економічної системи (продуктивних сил, техніко-економічних, виробничих і економічних відносин, а також господарського механізму) в їхній взаємодії, тобто взаємообумовленості та взаємозапереченні.

Водночас у політекономічному аспекті вирішальну роль відіграє процес відтворення відносин економічної власності в їхній взаємодії з розвитком продуктивних сил, і насамперед основною продуктивною силою – людиною. Просте відтворення означає процес функціонування даних відносин (тобто відсутність у їхніх межах якісних зрушень), а з кількісного боку – відтворення економічної власності (засобів виробництва, предметів споживання тощо) в попередніх розмірах. Допоміжним критерієм розмежування простого і розширеного виробництва є використання додаткового продукту. За умов простого відтворення весь обсяг цього продукту йде на споживання [9, 257].

Звісно, ми враховуємо той факт, що за умови повноцінного використання зазначеного політекономічного підходу запропонований нами поділ соціально-економічного розвитку на кількісний аспект – економічне зростання, та якісний – розширене відтворення, уявляється досить проблематичним. Скоріш за все, під розширеним відтворенням у цьому випадку і слід було б розуміти соціально-економічний розвиток.

Дійсно, адже розширене відтворення означає: 1) виробництво зростаючих обсягів товарів і послуг кращої якості; 2) процес розвитку капіталістичної власності, тобто розширення меж наявних типів і форм такої власності та появу нових (якісний аспект); 3) відтворення капіталістичної власності (засобів виробництва, грошового капіталу тощо) в розширених масштабах (кількісний аспект); 4) збільшення кількості найманих працівників, кожному з яких протистоїть більша маса засобів виробництва в ролі капіталу, посилення соціально-економічного відчуження робочої сили від засобів виробництва; 5) використання частини додаткового продукту у формі додаткової вартості на розширене відтворення [9, 257].

Так само при використанні тільки положень економікс поняття соціально-економічного розвитку буде майже повністю ототожнюватися з поняттям економічного зростання, як це робиться в російському підручнику з економічної теорії [10, 33–36].

Однак запропонований нами підхід найкращим чином узагальнює існуючі теоретичні напрацювання і надає широкі можливості для використання всієї величезної спадщини економічної теорії та поєднання різних напрямків її розвитку. Окрім цього, одночасне застосування категоріального апарату політекономії та економікс дозволяє використовувати й поєднувати теорію економічного розвитку з політекономічними напрацюваннями щодо розширеного відтворення. Слід додати, що відповідно до положень економікс економічне зростання будь-якої країни визначається шістьма основними факторами. Чотири фактори пов'язані з матеріальною здатністю економіки до зростання. До них належать: кількість і якість природних ресурсів, кількість і якість трудових ресурсів, обсяг основного капіталу, технології. Ці фактори економічного зростання називаються факторами пропозиції, вони служать матеріальними агентами розширення виробництва. Доступність більшої кількості кращих за якістю ресурсів, включаючи технологічний потенціал, дозволяє збільшувати обсяг реального продукту в економіці. Два інших фактори сприяють зростанню. Це фактор попиту і фактор ефективності [7, 412–413].

При цьому потрібно зауважити, що, досліджуючи основні засади економічного зростання, Т. Г. Бродська акцентує увагу на важливому понятті ефективності такого зростання.

Ефективність економічного зростання розуміють так:

– поліпшення якості товарів і послуг, підвищення їх конкурентоспроможності на вітчизняному й світовому ринках;

– освоєння виробництва нових товарів, що дають змогу задовольняти раніше незадоволені потреби або створювати можливість для їхнього задоволення щонайкраще;

– поглиблення спеціалізації й кооперування виробництва з урахуванням територіальних переваг країни в системі міжнародного поділу праці;

– поліпшення структури розподілу виробничих ресурсів за галузями та регіонами країни;

– збільшення віддачі від використання виробничих ресурсів за рахунок підвищення управлінської майстерності й використання ефективних мотивацій для стимулювання зростання продуктивності праці всередині фірм;

– освоєння нових технологій, що дозволяють мінімізувати витрати обмежених виробничих ресурсів для випуску даного обсягу виробництва [6, 172].

Цілком логічним подальшим кроком нашого дослідження повинна стати деталізація залучених категорій економічного зростання та розширеного відтворення на відповідні субкатегорії. При цьому найбільш природно виділити інтенсивний та екстенсивний напрям економічного зростання, або, як вагому альтернативу, імпортозамісне та експортоорієнтоване економічне зростання [11, 430–432].

Щодо розширеного відтворення слід погодитися, що найзмістовнішою моделлю розширеного відтворення є модель К. Маркса, в якій у межах суспільного виробництва виділялись два підрозділи (виробництво засобів виробництва та виробництво предметів споживання).

Як бачимо, економічна наука заклала вагому теоретичну основу, на базі якої природно може бути описана така важлива соціально економічна категорія, як продовольчий розвиток. Ми також вважаємо, що логічним та послідовним кроком визначення цієї категорії повинен стати поділ соціально-економічного розвитку на продовольчий та непродовольчий його напрямки – з одного боку, а з іншого – використання процесної парадигми та виділення динамічної складової іншої важливої в нашому дослідженні категорії – продовольчої безпеки.

На нашу думку, потрібно більш детально зупинитися на теоретичних підходах, що дозволили нам застосувати категорії стану та зміни у процесі визначення соціально-економічної категорії “продовольчий розвиток”.

Слід зазначити, що, оскільки найважливішим наслідком проведеного дослідження на даному етапі ми вважаємо розуміння розвитку як динамічної категорії, що характеризує процес переходу системи з одного стану в інший, певною розумною альтернативою розвитку є його умовна відсутність. Звісно, ми добре усвідомлюємо, що розвиток – це абсолютна категорія, так само як і рух, адже відомо, що навіть спокій – це стан руху, який не порушує якісну специфіку предмета, його стабільність. Однак з іншого боку, категорія стану дозволяє найкращим чином дослідити якісну складову існування будь-якого об'єкта. До найгрунтовніших досліджень категорії стану із загальнофілософських позицій належить монографія А. Л. Симанова “Поняття “стан” як філософська категорія” [12], що повністю присвячена цій проблематиці. У процесі аналізу розвитку категорії “стан” показано, що категорією, полярною категорії “стан”, може бути категорія “зміна”. Насправді, в онтологічному плані стан мінливий, а всяка зміна реалізується в часі через стан (єдність дискретного й безперервного).

Узагальнення розвитку поняття “стан” з позиції марксистсько-ленінської філософії показує, що дане поняття має ознаки філософської категорії та в цій ролі може бути визначене.

Подальше дослідження категорії “стан” потрібно спрямувати на уточнення й розширення його змісту, конкретизацію та аналіз його логіко-методологічних і світоглядних функцій як у філософії, так і в конкретних наукових теоріях. Особливий інтерес становить аналіз поняття “стан” стосовно соціальних явищ, соціальних наук. Це викликано насамперед тим, що в соціальних науках категорія “стан” має багаторівневий, багатоплановий характер. Її застосування відіграє велику методологічну роль: на цій основі виявляється можливість більш строгого опису стану соціальних об’єктів.

Проблема опису станів об’єктів досить важлива для наукового пізнання. Історично склалося так, що в процесі пізнання явищ об’єктивної реальності виділяються певні стани, які й визначаються набором характеристик. Цей процес – один із кроків, шаблів процесу пізнання. Стани об’єкта описуються набором якісних і кількісних характеристик. При цьому кількість і види цих характеристик залежать від типу конкретного стану [12].

Підсумовуючи вищевикладене, вважаємо, що поділити категорію “продовольча безпека” на категорію “стан продовольчої безпеки” (якісний та кількісний) і категорію що відображує процес змін – соціально-економічну категорію “продовольчий розвиток”.

Потрібно погодитися з поглядами академіка П. Т. Саблука і відомої дослідниці та автора нового визначення соціально-економічної категорії “продовольча безпека” О. В. Шебаніної.

На думку П. Т. Саблука, продовольча безпека характеризується певними рисами.

1. Забезпеченість населення необхідними продуктами харчування на науково обґрунтованому медичному рівні.

2. Створення в державі необхідних продовольчих резервів на випадок непередбачених обставин (стихійного лиха, неврожаїв та іншого), у розмірі шестимісячних, а то й річних запасів.

3. Забезпечення можливості виходу на світовий ринок з конкурентними видами продукції з метою розв’язання світової та регіональної продовольчої та енергетичної проблем, а також фінансових проблем економічних агентів [13, 21].

Отже, риса, позначена номером 1, характеризує стан продовольчої безпеки, а риси під номерами 2 і 3 характеризують певні динамічні процеси продовольчого розвитку.

Узагальнюючи всі існуючі погляди щодо продовольчої безпеки, О. В. Шебаніна групує їх так:

– розгляд продовольчої безпеки як рівня забезпечення країни продовольчими товарами вітчизняного виробництва;

– задоволення потреб населення в усіх продовольчих товарах (як вітчизняних, так і імпортованих);

– із застосуванням двох критеріїв: наявність на продовольчому ринку країни такої кількості продуктів харчування, якої достатньо для підтримання здорового способу життя населення; доступність цих продуктів абсолютно для всіх верств населення [14, 15–16].

Як бачимо, перший і третій підходи характеризують розгляд продовольчої безпеки як стану речей, а другий підхід акцентує увагу на її динамічній, процесній складовій. Отже, характеризуючи категорію продовольчого розвитку, ми можемо визначити його як динамічний процес, спрямований на досягнення відповідного стану продовольчої безпеки.

Стосовно узагальнення всіх наявних поглядів щодо продовольчого розвитку, то, на нашу думку, їх можна згрупувати таким чином:

– задоволення потреб населення в усіх продовольчих товарах (як вітчизняних, так і імпортованих);

– створення в державі необхідних продовольчих резервів, на випадок непередбачених обставин (стихійного лиха, неврожаїв та іншого), у розмірі шестимісячних, а то й річних запасів;

– забезпечення можливості виходу на світовий ринок з конкурентними видами продукції, з метою розв’язання світової та регіональної продовольчої й енергетичної проблем, а також фінансових проблем економічних агентів.

Продовжуючи дослідження та характеризуючи категорію продовольчого розвитку парами відповідних субкатегорій, ми зупинилися на поділі, який проведено за аналогією з батьківською категорією соціально-економічного розвитку. Можливі такі пари відповідних субкатегорій.

1. Кількісний (продовольче зростання) та якісний аспекти (розширене відтворення).

2. Продовольчо-економічний та продовольчо-соціальний розвиток.

3. Екстенсивний та інтенсивний розвиток.

4. Еволюційний та революційний розвиток.

Відомо, що шлях від абстрактного до конкретного найбільш ефективний для сучасного стану економічної науки та пізнання нею понять і категорій [3, 43]. Саме тому розглядатимемо продовольчий розвиток у системній структурі споріднених категорій, як це відображено в табл. 2.

Таблиця 2

Продовольчий розвиток у системній структурі споріднених категорій

Рівень світогляду	Частина категоріальної картини світу		Рівень узагальнення досліджуваної категорії	Спільне використання субкатегорій	
	Батьківська категорія	Субкатегорії			
		Тотожність	Протилежність		
Економічна	Історичний	Усі пари специфічних субкатегорій		Соціально	Використовуються

теорія (політична економія, економікс, або сучасна політична економія [15, 26])	розвиток	Соціально-економічний	Інші напрямки (політичний, військовий та ін.)	економічний розвиток	частково
	Соціально-економічний розвиток	Кількісний (економічне зростання)	Якісний (розширене відтворення)		Збігається
	Економічне зростання	Екстенсивне	Інтенсивне		Виступає в ролі складової
	Розширене відтворення	Виробництво засобів виробництва	Виробництво предметів споживання		Виступає в ролі складової
	Соціально-економічний розвиток	Продовольчий розвиток	Інший розвиток (непродовольчий)	Продовольчий розвиток	Використовуються частково
	Продовольча безпека	Стан (якісний та кількісний) продовольчої безпеки	Процес змін (продовольчий розвиток)		Використовуються частково
	Продовольчий розвиток	Кількісний аспект (продовольче зростання)	Якісний аспект (розширене відтворення)		Збігається
	Продовольчий розвиток	Економіко-продовольчий розвиток	Соціально-продовольчий розвиток		Збігається
	Продовольчий розвиток	Екстенсивний	Інтенсивний		Збігається
	Продовольчий розвиток	Еволюційний	Револьюційний		

Висновки. При вивченні питань продовольчого забезпечення та суб'єктивно орієнтованих понять продовольчої політики виникає потреба у використанні зумовленого історичними закономірностями об'єктивного поняття продовольчого розвитку, бо тільки поєднання таких важливих напрямків дослідження, як продовольча безпека та соціально-економічний розвиток, дозволяє використовувати всі переваги системного діалектичного підходу для вирішення складної сукупності продовольчих питань.

Характеризуючи категорію продовольчого розвитку, ми можемо визначити його як об'єктивний динамічний процес, спрямований на досягнення відповідного стану продовольчої безпеки.

Література

1. Экономическая теория : учебник / [Грязнова А. Г., Чечелева Т. В., Бурменко Т. Д. и др.] ; под ред А. Г. Грязновой, Т. В. Чечелевой – М. : Экзамен, 2005. – 592 с. (Серия “Учебник для вузов”).
2. Вишневский М. И. Философия : учеб. пособие / Вишневский М. И. – Минск : Выш. шк., 2008. – 479 с.
3. Балашов Л. Е. Философия : учебник. – 3-е изд., с исправлениями и дополнениями / Балашов Л. Е. – М., 2009. – 664 с.
4. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант ; пер. Н. О. Лосского. – М. : Мысль, 1994. – С. 117.
5. Ходжсон Джеффри. Экономическая теория и институты : манифест современной институциональной экономической теории [пер. с англ.] / Ходжсон Джеффри. – М. : Дело, 2003. – 464 с.
6. Экономическая теория : учеб. пособие / [Бродская Т. Г., Видяпин В. И. Громько В. В. и др.]. – М. : РИОР, 2008. – 208 с.
7. Макконнелл К. Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика / Макконнелл К. Р., Брю С. Л. : пер. с 13-го англ. изд. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 974 с.
8. Мэнкью Н. Г. Принципы экономикс / Мэнкью Н. Г. – СПб. : Питер Ком, 1999. – 784 с., ил.
9. Мочерний С. В. Політекономія : підручник / Мочерний С. В. – К. : Вікар, 2003. – 386 с. – (Вища освіта XXI століття).
10. Экономическая теория : учеб. для студ. высш. учеб. заведений / [Камаев В. Д., Борисовская Т. А., Ильчиков М. З. и др.] ; под ред. В. Д. Камаева. – 10-е изд., перераб. и доп. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 592 с. : ил.
11. Экономическая теория / [Эндрю Б. Эйбел, Армен А. Алчиан, Уильям Р. Аллен и др.] ; под ред. Дж. Итуэлла, М. Милгейта, П. Ньюмена : пер. с англ. ; науч. ред. чл.-корр. РАН В. С. Автономов. – М. : ИНФРА-М, 2004. – XII, 931 с. – (New Palgrave).
12. Симанов А. Л. Понятие “состояние” как философская категория / Симанов А. Л. ; отв. ред. О. С. Разумовский. – Новосибирск : Наука. Сиб. отд.-ние, 1982. – 127 с.

13. Саблук П. Т. Экономические основы продовольственной безопасности стран мира / П. Т. Саблук // Экономика АПК. – 2008. – № 8. – С. 21–25.

14. Шибаніна О. В. Формування та розвиток продовольчого підкомплексу в Україні : дис. ... доктора економ. наук : 08.00.03 / Шибаніна Олена В'ячеславівна. – Миколаїв, 2007. – 432 с.

15. Экономическая теория : учебник / [Бродская Т. Г., Видяпин В. И., Бургонов О. В. и др.] ; под общ. ред. акад. В. И. Видяпина, А. И. Добрынина, Г. П. Журавлевой, Л. С. Тарасевича. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 714 с. – (Серия “Высшее образование”).